

بررسی تاریخی و فقهی حضور زن در مسجد در صدر اسلام

علی‌اکبر گندمکار

در معیارهای ارزشی بین زن و مرد نوعی برابری در قرآن و روایات حاکم است و در مقامات معنوی تفاوتی بین‌شان نیست و در انسانیت و ارزش‌ها از شرایط یکسانی برخوردارند. تنها ملاک برتری انسان‌ها بر همدیگر، به تقوا در معنای حقیقی و گسترده آن است^۱ که امری اکتسابی بوده و ربطی به جنسیت ندارد.

چنان‌که ربطی به نژاد، جغرافیا، سن، ثروت و زیبایی نیز ندارد. اسماء بنت عمیس، که از نخستین زنان مهاجر در اسلام است وقتی از «حبشه» بازگشت، به دیدار همسران پیامبر صلی‌الله‌علیه‌وآله آمد. نخستین چیزی که پرسید، این بود: «آیا آیه‌ای درباره زنان نازل شده است؟» آنان پاسخ دادند: «خیر» اسماء خدمت پیامبر صلی‌الله‌علیه‌وآله رسیده، عرض کرد: «ای رسول‌خدا! جنس زن گرفتار خسران و زیان است». رسول خدا صلی‌الله‌علیه‌وآله فرمود: «چرا؟». گفت: «چون در قرآن فضیلتی همانند مردان برای زنان نیامده است». در این هنگام آیه ۲۵ سوره احزاب نازل شد که ده ارزش معنوی یکسان بین زن و مرد را مطرح نموده است.^۲ در سوره‌های دیگر نیز از ارزش‌های برابر بین زنان و مردان سخن به میان آمده است.^۳

بنابراین، زن در کمالات و درک مدارج عالی‌ه اخلاقی، هیچ تفاوتی با مرد ندارد. بلکه اسلام، زن را مانند مرد از روح کامل انسانی واراده و اختیار برخوردار می‌داند. لذا هر دو را

^۱ . حجرات: ۱۳ .

^۲ . رک: تفسیر نمونه: ج ۱۷ ، ص ۳۰۸ .

^۳ . تحریم: ۵ ؛ نساء: ۳۵ .

در يك صف واحد قرار داده و در يك مسیر هدایت کرده است. قرآن کریم، گاه با خطاب‌های «یا ایها الناس» و «یا ایها الذین آمنوا» (بدون در نظر داشتن جنسیت) هر دو را مخاطب قرار داده و برنامه‌های تربیتی و اجتماعی را برای هر دو لازم دانسته است و گاه او را به صراحت در کنار مردان قرار داده است:

«... وَ مِنْ عَمَلٍ صَالِحٍ مِّنْ ذَكَرٍ أَوْ أُنْثَىٰ وَ هُوَ مُؤْمِنٌ فَائْتِكُمْ بِدُخَانٍ مِّنَ الْجَنَّةِ...»^۴

هر کس که ایمان داشته باشد و عمل صالحی انجام دهد، مرد باشد یا زن، داخل بهشت می‌شود. در جایگاه تربیت و رشد انسانی جامعه، تردیدی نیست بانوان نقش تعیین کننده و بی‌بدیل دارند و زنان زیر بنای فضیلت‌های انسانی‌اند. در سخن کوتاه اما پر بار و آسمانی امام صادق علیه‌السلام آمده است: اکثر الخیر فی النساء^۵ بیشترین خیر و خوبی در وجود بانوان است. جلوه‌ای از این کلام آسمانی در سخنان امام قدس سره این‌گونه آمده است: زن مربی جامعه است... سعادت و شقاوت کشورها بسته به وجود زن است. زن مبدأ همه سعادت‌ها باید باشد.^۶ عنصر تابناکی که زیر بنای فضیلت‌های انسانی و ارزش‌های والای خلیفه الله در جهان است.^۷ اکنون اگر بپذیریم قشر عظیمی از جمعیت هر جامعه را زنان تشکیل می‌دهند، این سنوالم مطرح می‌شود که آیا از نظر اسلام فضایل و آثاری که برای رفت و آمد به مسجد و حضور در آن ذکر شده، تنها مختص به مردان است یا اینکه زنان نیز می‌توانند از آثار و برکات خانه خداوند بهره‌مند باشند. به عبارت دیگر آیا در زمان پیامبر اعظم صلی‌الله‌علیه‌وآله و صدر اسلام، زنان در مساجد حضور می‌یافتند یا نه؟ و اگر رفت و آمد و حضور در مسجد داشته‌اند، شیوه برخورد پیامبر صلی‌الله‌علیه‌وآله با این رفتار و حرکت اجتماعی زنان چگونه بوده است؟ در پاسخ اجمالی به این سنوالم باید گفت: اسلام، زنان را تا جایی که حضورشان به فساد آلوده نشود، از شرکت در اجتماع نهی نمی‌کند، بلکه در بعضی موارد شرکت آنان را واجب می‌کند؛ مانند شرکت در مراسم حج واجب، که بر مرد و زن به يك اندازه واجب است و حتی شوهر هم حق جلوگیری از همسر خود را ندارد.^۸ از دیگر مواردی که اسلام، بر هر مسلمانی واجب دانسته و تفاوتی قایل نشده، تحصیل است. لذا می‌توان استفاده کرد، تحصیل برای زن، به همان اندازه مرد واجب است.

^۴ . غافر: ۴۰ ؛ به همین مضمون: نساء: ۱۲۴ ؛ آل‌عمران: ۱۹۵ و ۱۹۰ ؛ نحل: ۹۷ .

^۵ . وسائل الشیعة: ج ۱۴ ، ص ۱۱ ، ح ۱۱ ، باب ۳ من ابواب مقدمات النکاح و آداب.

^۶ . صحیفه نور: ج ۶ ، ص ۱۸۵ - ۱۲۵ .

^۷ . صحیفه نور: ج ۶ ، ص ۱۸۵ - ۱۲۵ .

^۸ . الخلاف: ج ۲ ، ص ۴۳۱ ؛ کتاب الحج، آداب الاحرام.

پیامبر اعظم صلی الله علیه و آله در روایتی فرمودند:

«طلب العلم فريضة على كل مسلم و مسلمة»^۹.

«طلب علم بر هر مسلمانی، اعم از مرد و زن واجب است».

در جهاد ابتدایی، شرکت زنان، پیرمردان، بیماران و خردسالان در جنگ لازم نیست. ولی در جهاد دفاعی اگر افراد به قدر کفایت به جبهه نروند، دفاع از هیچ کس ساقط نمی‌شود، و بر زنان، پیرمردان، بیماران و خردسالان نیز واجب است.^{۱۰}

رسول گرامی اسلام صلی الله علیه و آله با قید قرعه، زنانشان را با خود به سفرهای جهادی می‌بردند. بعضی از اصحاب نیز چنین می‌کردند.^{۱۱} شرکت بانوان در نماز جمعه واجب نیست.^{۱۲} اما بعد از حضور، واجب است آن را ادامه دهند و ترك آن جایز نیست. همچنین زنان از تشییع جنازه منع نشده‌اند. در اخبار آمده است که وقتی زینب دختر بزرگ رسول اکرم صلی الله علیه و آله وفات کرد، خواهرشان زهرا مرضیه علیها السلام و زنان مسلمان آمدند و بر وی نماز خواندند.^{۱۳} شیخ حر عاملی، در کتاب *وسائل الشیعه*، روایات گوناگون را در این زمینه جمع‌آوری کرده است که شرایط و چگونگی شرکت زنان را در مسائل اجتماعی بیان می‌کند. وی از مجموع این روایات، به این نتیجه می‌رسد:

«برای زنان رواست که در مجالس عزاء، ادای حقوق مردم، یا تشییع جنازه بیرون بروند و در این کارها شرکت کنند، همچنان‌که حضرت فاطمه علیها السلام و زنان ائمه اطهار علیهم السلام در آنها شرکت می‌کرده‌اند».^{۱۴}

حضور زنان در مسجد در روزگار پیامبر صلی الله علیه و آله

مطالعه روایات موجود در کتب حدیثی شیعه و عامه و نیز دقت در شواهد تاریخی گویای این حقیقت است که حضور بانوان در مسجد برای انجام دادن نماز جماعت در عصر رسول خدا صلی الله علیه و آله از مسلمات تاریخ است زیرا اسلام، نه مردان و زنان را خانه نشین کرده، و نه همه‌ی قیدوبندها را از پای‌شان گسسته است، در مقاله حاضر برآنیم برای روشن شدن ابعاد مختلف این بحث، به تفصیل در این باره سخن بگوئیم:

^۹ . بخارالانوار: ج ۶۷ ، ح ۱۴ و ج ۲ ، ص ۲۲ ، ح ۲۰ ؛ مستدرک سفینه البحار: ج ۱۰ ، ص ۱۱۵ .

^{۱۰} . تحریرالوسیله: ج ۱ ، ص ۴۱۷ و ۴۸۵ .

^{۱۱} . صحیح بخاری: ج ۳ ، ص ۱۶۵ - ۱۶۴ .

^{۱۲} . وسائل الشیعه: ج ۷ ، ص ۳۳۷ ، باب ۱۸ .

^{۱۳} . همان: ج ۲ ، ص ۸۱۸ - ۸۱۷ ، ح ۱ .

^{۱۴} . همان: ج ۱ ، ص ۳۷۶ ، ح ۹ ، باب ۱۶ .

الف) روایاتی که خانه را مسجد زن بیان کرده است.
ب) احادیثی که مسجد را متعلق به همه مردم، اعم از زن و مرد دانسته است.
ج) احادیثی که بیانگر حضور زنان در نماز جماعات پیامبر صلی الله علیه وآله بوده است.
د) شواهد تاریخی بر حضور زنان در مساجد برای اموری غیر از اقامه نماز.
ه) بررسی نظریات فقهی فقهای اسلام در این باره.
و) شرایط حضور زنان در مساجد.
ز) آثار حضور زنان در مساجد.

الف) خانه زن مسجد اوست

دسته‌ای از روایات، مسجد زن را خانه و منزل مسکونی‌اش دانسته‌اند. رسول خدا صلی الله علیه وآله فرمودند:

«صلاة المرأة وحدها في بيتها كفضل صلاتها في الجمع خمسا و عشرين

درجة».^{۱۵}

نماز فرادای زن در خانه‌اش، همچون نماز جماعت ۲۵ درجه فضیلت دارد. نیز فرمودند:

«إن مساجد النساء البيوت، وصلاة المرأة في بيتها افضل من صلاتها في

صفتها و صلاتها في صفتها افضل من صلاتها في صحن دارها و صلاتها في

صحن دارها افضل من صلاتها في سطح بيتها».^{۱۶}

«بهترین مساجد زنان خانه است و نماز در خانه، برتر از نماز او در ایوان

است. نماز او در ایوان، برتر از نمازش در پشت بام خانه است. همانند این

روایات در منابع عامه نیز از پیامبر صلی الله علیه وآله نقل شده‌اند».^{۱۷}

امام صادق علیه السلام در این باره فرمودند:

«خير مساجد نسائكم البيوت».^{۱۸}

«بهترین مساجد برای زنان خانه است».

نیز فرمودند:

¹⁵ . وسائل الشیعه: ج ۵ ، ص ۲۲۷ ، ح ۶۴۳۶ ؛ مکارم الاخلاق: ص ۲۲۳ ، باب نوادر نکاح ، فصل ۱۰ .

¹⁶ . من لایحضره الفقیه: ج ۱ ، ص ۳۷۴ ، ح ۱۰۸۸ .

¹⁷ . السنن الکبری: ج ۲ ، ص ۱۲۲ و ج ۳ ، ص ۱۳۱ ؛ سنن ابی داود: ج ۱ ، ص ۱۳۷ ، ح ۵۷۰ .

¹⁸ . من لایحضره الفقیه: ج ۱ ، ص ۳۴۷ ، ح ۱۰۸۸ ؛ تهذیب الاحکام: ج ۳ ، ص ۲۲۴ ، ح ۶۹۴ .

«صلاة المرأة في مخدعها افضل من صلاتها في بيتها و صلاتها في بيتها

افضل من صلاتها في الدار»^{۱۹}

نماز خواندن زن در خانه، بلکه در اتاق عقب و اندرونی بهتر است. امرسلمه از قول رسول خدا صلی الله علیه و آله می گوید:

«خیر مساجد النساء قعر بیوتهن»^{۲۰}.

«بهترین مساجد برای زنان، اتاق‌های عقب خانه است».

بنابر روایتی، رسول خدا صلی الله علیه و آله به امام علی علیه السلام فرمودند:

«یا علی! لیس علی النساء جمعة و لا اذان و لا اقامة»^{۲۱}.

«ای علی! برای زنان الزامی جهت شرکت در نماز جمعه و جماعت و گفتن

اذان و اقامه نیست».

از مجموعه این روایات با قطع نظر از روایاتی که بعداً به آنها می‌پردازیم می‌توان این‌گونه استفاده کرد که خواندن نماز در خانه نسبت به مسجد، برای زنان بهتر است. اما با تأمل و تحلیل این‌گونه روایات چند نکته بدست می‌آید:

۱ - در روایات فوق معمولاً تلاش شده است تا به نحوی به مسئله عفاف بانوان اهمیت بدهند و در واقع در پی بیان این مطلب است که زن نباید در تیررس دید نامحرم نماز گذارد. پس اگر در مسجد، پرده و حائلی او را از دید نامحرم حفظ کند ملاک حکم رعایت شده و بنابراین نماز زن با حفظ حریم و حدود الهی، در مسجد افضل است، چنانچه نماز مرد چنین است.

۲ - راوی اولین حدیث از امام صادق علیه السلام «یونس بن ظبیان» است که نجاشی و شیخ طوسی قدس سره، صاحب کتب رجالی، او را ضعیف شمرده‌اند.^{۲۲}

۳ - دسته دوم و سیوم از روایات که بیان خواهد شد، و شواهد تاریخی و سیره پیامبر اعظم صلی الله علیه و آله و حتی فتاوی بسیاری از فقهای اسلام، بیانگر جواز حضور زن در مسجد است.

ب) روایات عام

¹⁹ . من لایحضره الفقیه: ج ۱، ص ۳۶۱، ح ۱۱۷۸۸؛ وسائل الشیعه: ج ۵، ص ۶۴۳۱، ۲۳۶ .

²⁰ . المستدرک للنیسابوری: ج ۱، ص ۲۰۹ .

²¹ . الخصال: ص ۵۱۱، ح ۲؛ بحار الانوار: ج ۸۵، ص ۱۲۶، ح ۳ .

²² . رجال نجاشی: ص ۴۴۸؛ اختیار معرفة الرجال: ص ۲۰۹ .

در روایات زیادی درباب مسجد، واژه‌هایی وجود دارد که مستفاد از آنها این است که مسجد، متعلق به همه مردم اعم از زن و مرد است و اختصاص به گروهی ندارد. پیامبر اکرم صلی‌الله‌علیه‌وآله فرمود:

«المسجد بيت كل مؤمن»^{۲۳}.

مسجد خانه هر مؤمنی است آن حضرت در بیانی دیگر مسجد را خانه همه متقیان و پرهیزکاران دانسته‌اند.

«ان المساجد بيوت المتقين»^{۲۴}.

حضرت علی علیه‌السلام در مورد همسایه مسجد فرمود:

«لاصلاة لجار المسجد إلا أن يكون له عذر أو به علة، فقیل: و من جار

المسجد یا امیرالمؤمنین علیه‌السلام قال من سمع النداء»^{۲۵}.

نماز همسایه مسجد در خانه، نماز کامل و تمام نیست جز این که عذری داشته باشد. از امام علیه‌السلام سؤال شد که همسایه مسجد چه کسی است؟ فرمودند: کسی که صدای اذان را بشنود. و نیز روایات متعددی که در آنها واژه «من مشی» و «من أسرج» آمده است. پیامبر اسلام صلی‌الله‌علیه‌وآله فرمود:

«من مشى إلى مسجد من مساجد الله فله بكل خطوة خطاها...»^{۲۶}.

«کسی که به مسجدی از مساجد خدا برود برای هرگامی که برمی‌دارد

تا به منزل برگردد ده حسنه برایش نوشته می‌شود و ده گناه از او برداشته

و ده درجه ترفیع می‌یابد».

در روایت دیگر امام صادق علیه‌السلام فرمود:

«من مشى إلى المسجد لم يضع رجله على رطب و لا يابس الا سبحت له

الارض إلى الأرضين السابعة»^{۲۷}.

کسی که به سوی مسجد گام برمی‌دارد بر هیچ تر و خشکی قدم نمی‌گذارد مگر اینکه زمین تا طبقات هفتگانه‌اش برای او تسبیح می‌گویند. و در حدیثی پیامبر صلی‌الله‌علیه‌وآله فرمود:

²³ . کنز العمال: ج ۷ ، ص ۶۵۰ ، ج ۲۰۷۲۶ .

²⁴ . همان: ج ۷ ، ص ۶۵۹ ، ج ۲۰۷۸۵ ؛ نهج الفصاحة: ص ۵۹۶ ، ج ۳۰۸۳ .

²⁵ . دعائم الاسلام: ج ۱ ، ص ۱۴۸ ؛ بحار الانوار: ج ۸۰ ، ص ۲۸۱ و ۳۷۹ .

²⁶ . وسائل الشیعة: ج ۵ ، ص ۲۰۱ ، ج ۶۳۲۸ ؛ نواب الاعمال: ص ۲۹۱ .

²⁷ . من لا یحضره الفقیه: ج ۱ ، ص ۲۳۲ ، ج ۷۰۱ .

«بشر المشائين في ظلم الليل إلى المساجد بالنور التام يوم القيامة».^{۲۸}
«بشارت باد كسانی را که در تاریکی شب به مساجد می‌روند، در روز قیامت، از نوری فروزان و درخشنده در پیشاپیش خود برخوردارند».
و دیگر روایاتی که به طور عام (اعم از زن و مرد)، تأکید و تشویق بسیاری به رفت و آمد به مساجد و حضور مستمر در آن و روشنایی بخشیدن به مساجد شده است.^{۲۹}

ج) حضور زنان در نمازهای جماعت پیامبر صلی‌الله‌علیه‌وآله و روایات دال بر جواز حضور
حضور بانوان در مسجد برای شرکت در نماز جماعت، بخصوص نماز جماعت صبح و عشاءین، پشت سر پیامبر صلی‌الله‌علیه‌وآله از مسلمات تاریخ است. کعبه اولین خانه‌ای است که برای عبادت مردم (اعم از زن و مرد) بنا شد و عبادت کنندگان را به سوی خود جذب کرد:
«ان اول بيت وضع للناس للذي ببكة مبارکاً».^{۳۰}

مکه و مسجدالحرام، کامل‌ترین مصداق مسجد است تا آنجا که نماز فرادی در آن از نماز جماعت در خانه بهتر است و همین مسجد است که اولین نماز جماعت به امامت پیامبر اکرم صلی‌الله‌علیه‌وآله حضور مردی چون علی بن ابی‌طالب علیه‌السلام و بانویی چون حضرت خدیجه علیهاالسلام

در آن جا برگزار شد.^{۳۱} در ذیل آیه ۵۹ سوره احزاب که خداوند دستور می‌دهد:
«ای پیامبر صلی‌الله‌علیه‌وآله به همسرانت و دخترانت و زنان با ایمان بگو: جلبابهای (روسری‌های بلند) خود را برخویش فرو افکنند، این کار برای اینکه شناخته نشوند و مورد آزار و اذیت قرار نگیرند بهتر است».
از معصوم علیه‌السلام نقل شده است:

«سبب نزول آیه چنین بود که چون زنان برای شرکت در نماز جماعت مغرب و عشاء به مسجد می‌رفتند، جوانان بر سر راه آنان می‌نشستند و آنان را آزار می‌دادند و متعرض ایشان می‌شدند. از این‌رو، پس از نزول آیه، زنان انصار با لباس سیاه و بلند و با حجاب کامل در نماز جماعت حاضر می‌شدند».^{۳۲}

²⁸ . همان: ج ۱ ، ص ۲۲۹ ، ج ۷۲۰ ؛ سنن ابن‌ماجه: ج ۱ ، ص ۲۵۷ ، ج ۷۸۱ .

²⁹ . من لایحضره الفقه: ج ۱ ، ص ۲۲۸ ، ج ۷۱۶ ؛ شیخ طوسی، الامالی: ص ۱۳۹ .

³⁰ . آل‌عمران: ۹۶ .

³¹ . حج، محسن قرائتی: ص ۷۹ - ۸۰ .

³² . ر. ک: تفسیر قمی: ج ۲ ، ص ۱۹۶ ؛ تفسیر نورالثقلین: ج ۴ ، ص ۳۰۷ .

آیه و شأن نزول آن بیانگر نکته‌های ظریف و حکیمانه است، و آن اینکه اسلام در رابطه با حضور زنان در مجامع فرهنگی علمی، اقتصادی، سیاسی و پذیرش مسئولیت‌های اجتماعی از طرف آنان، حتی زمانی که مورد چشم‌چرانی و مزاحمت جوانان قرار می‌گیرند، با حکم خانه‌نشینی و ایجاد محدودیت با قضیه برخورد نمی‌کند، بلکه با ارائه طرح‌های مصونیت‌آفرین، راه را بر حضور هر چه بیشتر آنان می‌گستراند. علاوه بر سخن فوق، شواهد تاریخی حاکی از حضور زنان در نماز جماعت رسول اعظم صلی‌الله‌علیه‌وآله می‌باشد. امام علی علیه‌السلام می‌فرماید:

«**كن النساء یصلین مع النبی** صلی‌الله‌علیه‌وآله فكن یؤمنن أن لایرفعن رؤسهن قبل الرجال لضیق الأزر».^{۳۳}

«زنان عقب مردان، نماز جماعت را با پیامبر صلی‌الله‌علیه‌وآله به جا می‌آوردند و چون لباس مردان کوتاه بود به زنان دستور داده شده بود که پیش از مردان سر از سجده برندارند».

در برخی از روایات در منابع شیعه و سنی آمده است که پیامبر صلی‌الله‌علیه‌وآله در حال نماز چون صدای گریه طفل را در صف زنان شنیدند، نماز را کوتاه خواندند تا مادرش سراغ فرزند رود [تا مبادا نگرانی در مادرش پیدا شود].^{۳۴} نیز نقل کرده‌اند: رسول خدا صلی‌الله‌علیه‌وآله نماز صبح را در تاریکی می‌خواندند و زنان مؤمن پس از نماز در همان تاریکی برمی‌گشتند و به خاطر تاریکی، دیگران آنها را، و حتی خودشان همدیگر را نمی‌شناختند.^{۳۵} در روایتی می‌خوانیم:

«زن قریشی به نام «عاتکه بن زید» پیوسته در نماز جماعت مسجد النبی حاضر می‌شد، عمر از او خواستگاری کرد، او به این شرط که او را از نماز جماعت منع نکند، پذیرفت با عمر ازدواج کند، عمر هم با نارضایتی پذیرفت، بعد از مرگ عمر، وقتی زبیر از او خواستگاری کرد باز این شرط را مطرح نمود، زبیر هم به ناچار پذیرفت، و او به نماز جماعت می‌رفت...».^{۳۶}

در زمان عمر، زنان به امامت سلیمان بن ابی‌خثیمه انصاری در رجه مسجد، نماز جماعت می‌خواندند چنان که مردان به امامت ابی بن‌کعب نماز جماعت برگزار می‌کردند، عثمان مردان

³³ . من لایحضره الفقیه: ج ۱ ، ص ۳۹۶ ، ج ۱۱۷۶ ؛ صحیح مسلم: ج ۴ ، ص ۱۶۱ .

³⁴ . وسائل الشیعه: ج ۵ ، ص ۴۷۰ ، ج ۷ ؛ مجمع الزوائد: ج ۲ ، ص ۷۴ .

³⁵ . صحیح بخاری: ج ۱ ، ص ۲۱۱ .

³⁶ . اسدالغایة: ج ۵ ، ص ۱۸۵ ؛ مسند احمد: ج ۱ ، ص ۴۰ .

و زنان را يك جا جمع كرد، ولی امير المؤمنين عليه السلام در زمان خلافتش دوباره زنان و مردان را از هم جدا كرد و شخصی به نام عرفجه با زنان نماز می خواند.^{۳۷} در برخی روایات از طریق شیعه و سنی آمده است که وقتی زنان برای رفتن به مسجد اجازه خواستند، آنان را منع نکنید. برای نمونه، پیامبر صلی الله علیه و آله فرمود:

«**لا تمنعوا النساء حظوظهن من المسجد إذا استأذنوكم**».^{۳۸}

هرگاه زنان شما اجازه رفتن به مساجد می خواهند، آنان را از بهره و نصیبشان از مساجد محروم نکنید و مانع نشوید. هم چنین آمده است که پیامبر صلی الله علیه و آله فرمود:

«**لا تمنعوا إماء الله مساجد الله**».^{۳۹}

«کنیزان خدا را از رفتن به مساجد خدا منع نکنید».

و نیز فرمود:

«**إذا استأذنت احدكم امرأته إلى المسجد فلا يمنعها**».^{۴۰}

هرگاه همسر یکی از شما اجازه رفتن به مسجد خواست نباید مانع وی شوید. عده ای چنین پنداشته بودند که زنان فقط هنگام روز مجاز به رفتن به مساجد هستند و در نمازهای مغرب و عشاء که با تاریکی شب همراه است، زنان نباید برای نماز به سوی مساجد خارج شوند لذا جهت مبارزه با این پنداشت غلط در بعضی روایات آمده است که هرگاه بانوان اذن حضور در مسجد را در شب هنگام خواستند، اجازه بدهید. پیامبر صلی الله علیه و آله در دو بیان جداگانه می فرماید:

«**لا تمنعوا نساءكم من الخروج إلى المساجد بالليل**».

«**إذا استأذنت نساءكم بالليل إلى المسجد فأذنوا لهن**».^{۴۱}

زنان خود را شب هنگام از رفتن به مساجد منع نکنید و چون اذن خواستند اجازه دهید. در شب که خوف بیشتر برای زنان است می فرماید: اجازه بدهید، پس در روز اولی است که مسجد بروند. مفاد این روایات آن است که زنان از فضایل و آثار معنوی مسجد محروم نشوند و چنانچه زنان بتوانند حجاب اسلامی و شئون زن مسلمان و عفاف را رعایت کنند، فضیلت نماز خواندن در مسجد برای زنان، همچون مردان است.

³⁷ . الطبقات الكبرى: ج ۵ ، ص ۲۷ - ۲۶ .

³⁸ . صحیح مسلم: ج ۲ ، ص ۳۳ - ۳۲ ؛ صحیح بخاری: ج ۱ ، ص ۲۱۱ ؛ المستدرک: ج ۱ ، ص ۲۰۹ .

³⁹ . سنن ابی داود: ج ۱ ، ص ۱۳۷ ، ج ۵۶۶ و ۵۶۵ ؛ مستدرک سفینه البحار: ج ۱ ، ص ۴۸ .

⁴⁰ . مستدرک الوسائل: ج ۲ ، ص ۴۴۶ ، ج ۹۵۹ ؛ صحیح مسلم: ج ۲ ، ص ۲۲ .

⁴¹ . کنز العمال: ج ۷ ، ص ۶۷۷ ، ج ۲۰۸۷۲ ؛ صحیح مسلم، ج ۲ ، ص ۳۲ .

د) گواه تاریخ بر حضور زنان در مساجد در صدر اسلام برای اموری غیر از اقامه نماز

- ۱ - پس از وفات پیامبر صلی الله علیه وآله هنگامی که ابوبکر غاصبانه بر تخت حکومت نشست، حضرت زهرا علیها السلام به مسجد رفتند و خطبه فدکیه را بیان فرمودند.^{۴۲}
- ۲ - ابوجهل، عده‌ای از افراد بت پرست را جمع کرده بود که وقتی پیامبر صلی الله علیه وآله در مسجد الحرام در نماز به سجده می‌رود شکمبه گوسفندی را بر سر آن حضرت بیفکنند. این عمل ناجوانمردانه انجام شد. خیر به گوش حضرت فاطمه علیها السلام خردسال رسید با شتاب به مسجد الحرام رفت و آن را برداشت...^{۴۳}
- ۳ - سخنرانی حضرت زینب علیها السلام در مسجد اموی شام بوده است و امام زین العابدین علیه السلام و مردم اعتراض بر حضور ایشان و سایر زنان در مسجد، نمودند.
- ۴ - عن ابی عبدالله علیه السلام قال:

«و قال علیاً صلوات الله علیه کان یقول: لاری الاعتکاف الا فی المسجد الحرام او مسجد الرسول او مسجد جامع و لا ینبغی للمعتکف ان ینتقل من المسجد الا لاجتیه حتی یرجع، و المرأة مثل ذلك».^{۴۴}

اعتکاف، یا در مسجد الحرام یا مسجد پیامبر صلی الله علیه وآله یا مسجد جامع هر شهری منعقد می‌شود و سزاوار نیست معتکف از مسجد خارج شود مگر این که ضرورت باشد و وقتی کارش را انجام داد، بدون این که بنشیند برگردد، در ادامه حدیث می‌فرماید: و زنان مثل مردان هستند. پس معلوم می‌شود زنان هم می‌توانند به مسجد بیایند و معتکف شوند در روایتی آمده است: زنان پیامبر صلی الله علیه وآله با آن حضرت در مسجد معتکف می‌شدند^{۴۵} قرآن کریم هم می‌فرماید:

«ولاتبشروهن و انتم عاکفون فی المساجد».^{۴۶}

با زنان هنگام اعتکاف در مساجد، مباشرت نکنید. اگر زنان بیرون از مسجد باشند که این سخن معنا نمی‌دهد. بنابراین یا معتکفین با زنانشان معتکف بودند، یا زنان در مسجد به دیدار مردان می‌آمدند. در روایتی آمده است که:

«عن ابی عبدالله علیه السلام قال: وای امرأة کانت معتکفة، ثم حرمت علیها

⁴² . ریاحین الشریعة: ج ۱ ، ص ۳۱۹ ؛ صحیح مسلم: ج ۴ ، ص ۱۶۲ .

⁴³ . صحیح بخاری: ج ۵ ، ص ۸ .

⁴⁴ . الکافی: ج ۴ ، ص ۱۷۶ ، ج ۲ و ص ۱۷۷ ، ج ۱ .

⁴⁵ . سنن ابی داود: ج ۱ ، ص ۵۲۳ ، ج ۲۴۷۶ .

⁴⁶ . بقره: ۱۸۷ .

الصلاة فخرجت من المسجد فطهرت فليس ينبغي لزوجها أن يجامعها حتى تعود إلى المسجد و تقضى اعتكافها».

امام صادق عليه السلام فرمود:

«اگر زنی که در حال اعتکاف است، [بواسطه حیض] از نماز باز ماند و از مسجد بیرون رود و دوباره پاک شود، شایسته نیست همسرش با او نزدیکی کند تا این که زن به مسجد بیاید و اعتکاف خود را به پایان برساند».^{۴۷}

۵ - تاریخ از وجود زن مسلمان سیاهبوستی به نام محجنه (امحجن) در عصر رسول خدا صلی الله علیه و آله خیر می دهد که، خادمه و نطافتچی مسجد پیامبر صلی الله علیه و آله بوده است. ابوسعید می گوید: زنی سیاه چرده که مسجد را جارو می کرد، شبی وفات نمود. چون صبح شد، رسول خدا صلی الله علیه و آله را از مرگش با خبر ساختند، فرمود: چرا مرا از مرگ او آگاه نکردید؟ آن گاه پیامبر صلی الله علیه و آله با اصحابش بر قبر او حاضر شدند و آن حضرت کنار قبر ایستاد و تکبیر گفت و در حالی که مردم نیز پشت سرش بودند بر او نماز گزارد و برای او دعا کرد.^{۴۸} طبق برخی روایات، حضرت فرمود: اینک او را در بهشت می بینم.^{۴۹}

۶ - حضرت رسول صلی الله علیه و آله وارد محراب امام جماعتی شد و چون محراب به آب دهان آلوده شده بود، با امام جماعت برخورد کرد. همسر امام جماعت از علت برخورد با شوهرش با خبر شد، از این روی آب دهان را از محراب پاک کرد. حضرت فرمود: شوهر را به خاطر خانمش بخشیدم.^{۵۰} لابد این خانم در مسجد بوده که مطلع شده، یا بعد از اطلاع، به مسجد آمده و در محراب حاضر شده و مورد اعتراض پیامبر صلی الله علیه و آله واقع نشده است].

۷ - قال ابو جعفر عليه السلام:

«إذا كان الرجل نائما في المسجد الحرام أو المسجد الرسول صلی الله علیه و آله

احتلم

فاصابته جنابته فليتمم و لا يمر في المسجد الأتيمما حتى يخرج منه ثم يغتسل و كذلك الحائض إذا أصابها الحيض تفعل كذلك و لا بأس أن يمرا في سائر المساجد و لا يجلسان فيها».

امام باقر عليه السلام فرمود:

⁴⁷ . تهذيب الاحكام: ج ۱ ، ص ۳۹۸ ، ح ۱۲۴۰ ؛ وسائل الشيعه: ج ۲ ، ص ۲۶۸ ، ح ۲۳۸۸ .

⁴⁸ . صحيح بخاری: ج ۱ ، ص ۱۱۹ و ۱۱۶ ، ج ۲ ، ص ۹۲ .

⁴⁹ . اسد الغابة: ج ۵ ، ص ۶۱۷ .

⁵⁰ . مستدرک الوسائل: ج ۲ ، ص ۲۷۶ ، ح ۳۸۲۱ .

«اگر مردی در مسجد الحرام یا مسجد پیامبر صلی الله علیه و آله به خواب رود و جنب شود، باید تیمم کند و با تیمم از مسجد گذر کند و خارج گردد، سپس غسل نماید. همین‌طور زن چنانچه در این دو مسجد حیض شود، این‌گونه عمل کند. اما در غیر از این دو مسجد بدون تیمم هم، می‌تواند خارج گردد».^{۵۱}

۸ - اگر زن نباید مسجد برود، فاطمه بنت اسد با مسجد چه کار داشت و از آن مهم‌تر، دیوار خانه خدا هم شکافته شد.

۹ - از «مالک بن زمره العنبری» روایت شده که می‌گوید: امیرالمؤمنین علی علیه السلام به من فرمود: آیا به مسجدی که در کنار خانه‌ات قرار گرفته است می‌روی؟ عرض کردم: یا امیرالمؤمنین، آن مسجدی است که زنان در آن نماز می‌گذارند. فرمود:

«ای مالک! آن مسجدی است که هرگز اندوهناکی در آن نماز و دعا نکرده است مگر این که خداوند، او را از آن اندوه رهایی بخشیده و حاجتش را برآورده نموده است...».^{۵۲}

با این وصف در می‌یابیم که برای حضور زنان در مساجد، در عصر بنیانگذار نهضت اسلامی، گذشته از این که هیچ‌گونه منعی مشاهده نمی‌شود بلکه بدان نیز، همچون مردان مورد تأکید و ترغیب قرار می‌گیرند و تا آنجا پیش می‌روند که علاوه بر شرکت در مساجد عمومی، مساجد اختصاصی و مبارکی هم برای عبادت و تعلیم و تعلم ویژه خود بر می‌گزینند.

۱۰ - یکی از زنان مسجدی عصر پیامبر صلی الله علیه و آله، «نوله بنت اسلم» است که در روز تغییر قبله در نماز جماعت مسجد بنی حارثه، شرکت داشته و ماجرای آن روز را چنین تعریف می‌کند:

«دو رکعت از نماز ظهر یا عصر را در مسجد بنی حارثه رو به قبله بیت المقدس خوانده بودیم که شخصی خبر آورد که رسول الله صلی الله علیه و آله به طرف بیت الحرام روی کرد، بلافاصله مردان به مکان زنان و زنان به مکان مردان تغییر محل داده و چرخیدند و دو رکعت دیگر را رو به بیت الحرام گزاردیم».^{۵۳}

۱۱ - روایت وارد شده است که روزی رسول خدا صلی الله علیه و آله در بیرون مسجد بودند، دیدند که مردان و زنان باهم از مسجد بیرون می‌آیند، رو به زنان کردند و فرمودند:

⁵¹ . الکافی: ج ۳ ، ص ۷۳ ، ۱۴ : تهذیب الاحکام: ج ۱ ، ص ۴۰۷ ، ح ۱۲۸۰ .

⁵² . مستدرک الوسائل: ج ۳ ، ص ۴۴۵ ، ح ۳۹۵۶ .

⁵³ . اسدالغایة: ج ۵ ، ص ۵۵۷ .

«بهتر است صبر کنید ابتدا مردان بروند، سپس شما».^{۵۴}

۱۲ - یکی از درهای مسجد النبی صلی الله علیه و آله به نام «باب النساء» است. اگر بنا بود زنان به مسجد نیایند، باب النساء مفهومی نداشت. در روایت آمده است که روزی پیامبر صلی الله علیه و آله به یکی از درهای مسجد اشاره کردند و فرمودند: «**لو ترکنا هذا الباب للنساء**» خوب است این در را به بانوان اختصاص دهیم.^{۵۵}

۱۳ - شواهد نشان می‌دهد که تعلّم در مساجد، خاص مردان نبود. زنان مسلمان نیز مجاز بودند به مساجد بروند و به سخنان پیامبر صلی الله علیه و آله گوش دهند و گاهی از آن حضرت سوال کنند. اگر احساس می‌شد زنان به هر دلیل، سخنان پیامبر را نشنیده‌اند پیامبر صلی الله علیه و آله آنان را مجدداً موعظه و نصیحت می‌کرد.^{۵۶}

۱۴ - در تواریخ نقل شده که در مسجد پیامبر صلی الله علیه و آله جایگاهی برای معالجه بیماران و مجروحان معین شده بود و پیامبر و یارانش در آنجا از بیماران عیادت می‌کردند و اوقدی می‌نویسد:

«در ماجرای جنگ احد، مردم در مسجد چراغ و آتش برافروخته بودند و خستگان و مجروحان را زخم‌بندی می‌کردند. به دنبال زخمی شدن سعد بن معاذ، پیامبر صلی الله علیه و آله ایشان را در خیمه «کعبیه»، دختر سعد بن عتبّه در مسجد پیامبر جای داد. این زن، زخمی‌ها را معالجه می‌کرده و از اشیاء گمشده و پراکنده، نگهداری می‌کرد».^{۵۷}

۱۵ - نقل شده در یکی از روزها که امام علی علیه السلام وارد منزل می‌شود و همسرش فاطمه علیها السلام را نمی‌یابد، از منزل خارج، و به سوی مسجد روانه می‌گردد، در مسجد نماز می‌خواند و سپس مقداری شن در مسجد جمع نموده و به آن تکیه می‌دهد. پیامبر صلی الله علیه و آله و فاطمه علیها السلام در حالی که

حسین؟ را به آغوش و دست ام‌کلثوم را در دست گرفته به مسجد می‌آیند، در مسجد، می‌بینند که امام علی علیه السلام همان‌گونه که بر شن‌ها تکیه داده بوده خوابش برده است. در این هنگام پیامبر صلی الله علیه و آله مبارکش را روی پای مبارک امام علی علیه السلام گذارده و مقداری فشار می‌دهد و

ق «قم یا اباتراب [بلند شو ای ابوتراب]. در این حدیث مشاهده می‌شود که فاطمه زهرا علیها السلام به مسجد

⁵⁴ . سنن ابی‌داؤد: ج ۲ ، ص ۵۳۳ ، ج ۵۲۷۲ .

⁵⁵ . سنن ابی‌داؤد: ج ۱ ، ص ۱۳۷ ، ج ۵۱۷ .

⁵⁶ . تاریخ کتابخانه اهل مساجد: ص ۴۷ .

⁵⁷ . الآداب الطیبة فی الاسلام: ص ۶۹ ؛ مغازی: ج ۱ ، ص ۲۸۶ و ۱۸۰ .

تشریف بردند درحالی که ضروری هم نبوده است.^{۵۸}

هـ (بررسی فقهی حضور زن در مسجد

فقه‌های اسلام به خصوص شیعه با توجه به سه دسته از روایات که بیان شد و نیز آیاتی از قرآن کریم، نسبت به حضور بانوان در مسجد، اختلاف نظر و فتوا دارند. عده‌ای همچون علامه حلی قدس سره، آمدن زنان به مساجد را مکروه دانسته و می‌فرماید:

«**یکره للنساء الا تیان الی المساجد لما فیہ من التبرج المنہی عنہ، قال الصادق علیہ السلام: خیر مساجد نساءکم البیوت**».^{۵۹}

و در کتاب *نهایة الاحکام* می‌گوید:

«**و هذا حکم (رفتن به مسجد) مختص بالرجال دون النساء لانہن امرن**

بالاستتار...».^{۶۰}

عده کثیری از فقها گرچه حکم به کراهت حضور زن در مسجد نداده‌اند، ولی خواندن نماز در خانه را برای زنان، برتر شمرده‌اند.^{۶۱} شهید اول می‌فرماید:

«**و یستحب للنساء الاختلاف الیہا كالرجال و ان کان البیت افضل**

و خصوصاً لذوات الهیئات».^{۶۲}

همچنین صاحب *غنائم الایام* می‌گوید:

«**و اما المرأة فصلاتها فی البیت افضل...**».^{۶۳}

ابن دو گروہ از فقها، دلیل خود را، توجه نمودن به آیات قرآن و احادیث معصومان علیهم السلام^{۶۴} مبنی بر ممنوع بودن تبرج (آشکار شدن در برابر دیدگان مردم) برای زنان و دستور شرع مقدس بر اهمیت حفظ عفاف و رعایت حجاب و عدم اختلاط زنان و مردان، و نیز

⁵⁸ . تهذیب الاحکام: ج ۱ ، ص ۳۹۸ ، ح ۱۲۴۰ ؛ وسائل الشیعة: ج ۲ ، ص ۲۶۸ ، ح ۲۳۸۸ .

⁵⁹ . تذکرة الفقهاء: ج ۱ ، ص ۹۰ .

⁶⁰ . نهایة الاحکام: ج ۱ ، ص ۲۵۲ .

⁶¹ . جواهر الکلام: ج ۱۴ ، ص ۱۵۰ - ۱۴۹ ؛ الدروس: ج ۱ ، ص ۱۵۵ ؛ الشیخ لطف اللہ الصافی، *هدایة العباد*: ج ۱ ، ص ۱۲۰ ، مسئله ۷۱۲ ؛

السید الگایگانی قدس سره، *هدایة العباد*: ج ۱ ، ص ۱۳۹ ، مسئله ۷۱۲ .

⁶² . الدروس: ج ۱ ، ص ۱۵۵ .

⁶³ . غنائم الایام: ج ۲ ، ص ۲۱۲ - ۲۱۰ .

⁶⁴ . تهذیب الاحکام: ج ۲ ، ص ۲۴۴ ، ح ۶۹۴ ؛ احزاب: ۳۹ و ۵۹ ؛ نور: ۳۱ .

جلوگیری از وقوع در فتنه و مفساد اجتماعی و اخلاقی ذکر کرده‌اند.^{۶۵} برخی دیگر از فقهای شیعه نه تنها جواز را، بلکه استحباب را در حضور و نماز خواندن زن در مسجد دانسته‌اند. مرحوم محقق اردبیلی می‌گوید:

«گرچه بنا بر برخی روایات، فضیلت حضور در مسجد، مختص مردان است، لکن با توجه به دیگر روایات، و ضعفی که در سند روایت یونس بن ظبیان وجود دارد، می‌توان گفت که **ومع ذلك لا یبعد الاستحباب اذا کن لایراهن احد و لا یرونه مع عدم مفسدة اخرى**».^{۶۶}

امام خمینی قدس سره نیز فرموده:

«برای زن‌ها نماز خواندن در خانه، بلکه در صندوق خانه و اطاق عقب بهتر است، ولی اگر بتوانند کاملاً خود را از نامحرم حفظ کنند بهتر است در مسجد نماز بخوانند».^{۶۷} حتی برخی از فقهای معاصر می‌فرمایند:

«برای زن‌ها در صورتی که خود را از نامحرم به خوبی حفظ کنند بهتر است نماز را در مسجد بخوانند و اگر راهی برای یادگرفتن مسائل اسلامی جز از طریق رفتن به مسجد وجود ندارد، واجب است به مسجد بروند».^{۶۸} نیز بنا بر کتب فقهی یکی از مسائل شرعی بانوان آن است که زن در حال عادت ماهیانه نمی‌تواند مسجد برود. پیامبر هم فرمود:

«**ان المسجد لا یحل لجنب و لاحائض**».^{۶۹}

اگر بنا بود زنان اصلاً مسجد نروند چرا فرموده‌اند، در ایام عادت نروند. بنابراین مفهوم حدیث و مفهوم فتوای مراجع عظام تقلید این است که وقتی عذر شرعی ندارند، می‌توانند به مسجد بروند.^{۷۰} در باب احکام محرمات جنب و حائض آمده است که برای این دو،

^{۶۵}. تذکره الفقها: ج ۱، ص ۹۰؛ نهایه الاحکام: ج ۱، ص ۲۵۲؛ جواهر الکلام: ج ۱۴، ص ۱۵۰ - ۱۴۹؛ غنائم الایام: ج ۲، ص ۲۱۲ - ۲۱۰.

^{۶۶}. مجمع الفائدة: ج ۲، ص ۱۵۹؛ الدروس: ج ۱، ص ۱۵۵.

^{۶۷}. امام خمینی قدس سره، توضیح المسائل: م ۸۹۴.

^{۶۸}. ناصر مکام شیرازی، رساله توضیح المسائل: م ۸۱۷.

^{۶۹}. کنز العمال: ج ۷، ص ۶۶۸.

^{۷۰}. امام خمینی قدس سره، توضیح المسائل: م ۴۵۰.

حرام است رفتن در مسجد الحرام و مسجد پیغمبر صلی الله علیه و آله اگر چه از يك در داخل و از در دیگر خارج شود، و نیز توقف در مساجد دیگر، ولی اگر از يك در داخل و از در دیگر خارج شود یا برای برداشتن چیزی برود مانعی ندارد.^{۷۱} دلایل قائلان به جواز و استحباب حضور بانوان در مسجد، همان شواهد تاریخی بر حضور این قشر از جامعه در نمازهای جماعت پیامبر صلی الله علیه و آله و نیز عمومات و اطلاقات روایاتی است که بیانگر ترغیب و تشویق بر رفتن و آمدن به مسجد و بهره‌مندی از فضایل مسجد برای انسان، قطع نظر از جنسیت آن است.^{۷۲} علاوه بر این که، فقهای متقدم و متأخر و نیز معاصر، حضور زنان را همچون مردان، در مسجد الحرام و مراسم عبادی، اجتماعی و اخلاقی سیاسی نماز جمعه،^{۷۳} اعتکاف و حج جایز شمرده‌اند.^{۷۴}

و) شرایط حضور زنان در مساجد

فقهای اسلام، اتفاق نظر دارند که حضور زنان در مساجد، جایز است. [جواز بالمعنی الأعم] اینک، باید دید آیا این حضور شرابیطی هم دارد یا نه؟ در پاسخ باید گفت: شرع مقدس آداب و دستوراتی بیان کرده که اهم آنها عبارتند از:

۱ - استفاده نکردن از بوی خوش

یکی از آداب مسجد، زینت کردن به هنگام مسجد رفتن است. قرآن کریم می‌فرماید:

«یا بنی آدم خذوا زینتکم عند کل مسجد».^{۷۵}

«ای فرزندان آدم، هنگام رفتن به مسجد زینت خود را برگزید».

آنچه از کتب روایی و تفسیری در تفسیر کلمه «زینت» استفاده می‌شود این است که «زینت» در آیه شریفه، هم شامل آراستگی ظاهری می‌شود و هم شامل آراستگی باطنی و درونی و ذکر مصادیق در روایات از قبیل: پوشیدن لباس نیکو یا شانه کردن، و استعمال عطر و بوی خوش در نماز و مسجد، جنبه تعیینی ندارد و این‌ها از مصادیق زینت هستند.^{۷۶} در کتب فقهی هم آمده است:

«یستحب التطیب و لبس الثياب الفاخر عند التوجه الى المسجد».^{۷۷}

⁷¹ . همان، مسئله ۲۵۵ .

⁷² . مجمع الفائدة: ج ۲، ص ۱۵۹؛ كشف الغطاء: ج ۱، ص ۲۱۴ .

⁷³ . جواهر الکلام: ج ۱۱، ص ۲۷۰ - ۲۶۸؛ كشف اللتام: ج ۴، ص ۲۸۰ - ۲۷۹ .

⁷⁴ . مستند الشیعة: ج ۱۰، ص ۵۴۶؛ جواهر الکلام: ج ۱۷، ص ۲۲۸ و ۲۱۲ - ۱۸۴؛ المعنی: ج ۳، ص ۱۲۷ و ۱۲۶ .

⁷⁵ . اعراف: ۳۱ .

⁷⁶ . ر. ک: تفسیر المیزان: ج ۸، ص ۷۹؛ تفسیر عیاشی: ج ۲، ص ۱۴ - ۱۳؛ اصول کافی: ج ۶، ص ۵۱۷، ج ۷ و ص ۵۱۰، ج ۷ .

⁷⁷ . عروة الوثقی: ج ۱، ص ۶۰۰ .

«مستحب است به هنگام رفتن به مسجد، از بوی خوش و لباس‌های نیکو استفاده شود».

اما همین امر مستحب که برآن، این قدر تأکید شده است، در مورد بانوان نباید به گونه‌ای باشد که تحریک کننده و باشنون آنان مخالف باشید. رسول خدا صلی الله علیه و آله فرمود:

«إذا شهدت احداكن المسجد فلا تمس طيبا [فلا تطيب تلك الليلة]»^{۷۸}.

هنگامی که یکی از شما زنان قصد مسجد کرد، نباید از بوی خوش استفاده کند. نیز صلی الله علیه و آله فرمودند: هرگاه زنی خود را خوش بو کند، سپس به سوی مسجد برود نمازش قبول نمی‌شود تا آنکه آن بوی خوش را برطرف کند.^{۷۹}

۲ - عدم اختلاط زن و مرد در مسجد

حضور زنان در مسجد آثار و ثواب بسیار دارد، ولی نباید زمینه‌ای برای اختلاط فراهم آید. در روایت آمده است که روزی رسول خدا صلی الله علیه و آله در بیرون مسجد بودند، دیدند که مردان و زنان با هم از مسجد بیرون می‌آیند. رو به زنان کردند و فرمودند: بهتر است صبر کنید ابتدا مردان بروند، سپس شما.^{۸۰} هم چنین روزی حضرت به یکی از درهای مسجد اشاره کردند و فرمودند: خوب است این در را به بانوان اختصاص دهیم.^{۸۱} و بدین ترتیب در آمد و شد زنان به مسجد را از مردان جدا ساختند.

۳ - پرهیز از سخنان بلند و بیهوده

یکی از نکاتی که افراد، چه زن و چه مرد، شایسته است در مسجد و حتی خارج آن رعایت کنند، پرهیز از سخنان بیهوده و با صدای بلند است. خداوند خطاب به زنان رسول الله صلی الله علیه و آله می‌فرماید:

«فلا تخضعن بالقول فيطمع الذي في قلبه مرض و قلن قولا معروفا»^{۸۲}.

ای همسران پیامبر! به گونه‌ای هوس انگیز سخن نگویند که بیمار دلان در شما طمع کنند

⁷⁸ . صحیح مسلم: ج ۷ ، ص ۳۳ .

⁷⁹ . سنن ابن‌ماجه: ج ۲ ، ص ۱۳۲۶ ، ج ۴۰۰۲ .

⁸⁰ . سنن ابی‌داود: ج ۲ ، ص ۵۳۳ ، ج ۵۲۷۲ .

⁸¹ . همان: ج ۱ ، ص ۱۳۷ ، ج ۵۱۷ .

⁸² . احزاب: ۳۳ .

و سخن شایسته بگویید. خداوند در واقع در این آیه، دستور به وقار و عفاف در کیفیت سخن گفتن را برای زنان بیان می‌کند. رسول خدا بلند کردن صدا در مسجد را از نشانه‌های نزول بلا بر امت می‌شمارند و می‌فرماید: هنگامی که پانزده خصلت در میان امت من رایج شود، بلا بر آنان نازل خواهد شد، از جمله آنها این است که «اذا ارتفعت الاصوات فی المساجد» صداها را در مسجد بلند کنند.^{۸۳} نیز ابوذر غفاری از پیامبر اعظم صلی‌الله‌علیه‌وآله پرسید: ای رسول خدا، مساجد را چگونه باید آباد کرد؟ پیامبر صلی‌الله‌علیه‌وآله فرمودند:

«لا ترفع الاصوات فیها و...»^{۸۴}

«آباد کردن مسجد به این است که صدا در آن بلند نشود».

بنابراین بر همه، به ویژه زنان است که از صحبت کردن درباره امور دنیوی و بلند کردن صدا پرهیز نمایند.

۴ - اجازه شوهر

پیامبر صلی‌الله‌علیه‌وآله فرمودند:

«هنگامی که زنان، از شما اجازه رفتن به مسجد می‌خواهند، آنان را از بهره و نصیب‌شان از مساجد محروم نکنید و اجازه شان دهید».^{۸۵}
به‌طور کلی خروج زن از منزل گرچه برای رفتن به مسجد باشد، نباید منافاتی با حقوق شوهران آنها داشته باشد. در غیر این صورت نباید به مسجد یا خارج از خانه بروند.^{۸۶}

۵ - توقف بیجا نکردن در مسیر مسجد

زنان مسلمان باید بدانند که توقف‌های بیجا در کوچه‌ها و خیابان‌ها و مسیر مسجد، شایسته نیست، چنانچه حتی توقف بیهوده در مسجد نیز مذموم شمرده شده است، رسول اعظم صلی‌الله‌علیه‌وآله خطاب به ابوذر می‌فرماید:

«یا اباذر کلُّ جلوس فی المسجد لغوًّا ثلاثاً: قرآنه مُصلًّا او ذکر الله تعالی او مسائل من علم».^{۸۷}

⁸³ . الخصال: ج ۲، ص ۵۰۲ - ۵۰۱ .

⁸⁴ . مجموعه ورام: ج ۲، ص ۶۱ .

⁸⁵ . سنن ابن‌ماجه: ج ۲، ص ۱۳۲۶، ج ۴۰۰۲ .

⁸⁶ . توضیح المسائل، امام خمینی قدس‌سره، م ۲۴۱۲ .

⁸⁷ . وسائل الشیعه: ج ۳، ص ۸۶، ج ۸ .

«ای ابو ذر! هر نشستنی در مسجد، لغو و بیهوده است مگر توقف سه دسته: آنان که پس از بجا آوردن نماز مشغول قرائت قرآن، یا سرگرم یاد خدا و یا در حال تحصیل علم و دانش و مباحثه علمی باشند».

در حدیثی که از صحیح بخاری نقل شده، آمده است که: پیامبر صلی الله علیه و آله نماز صبح را در تاریکی می خواندند و زنان مؤمن پس از نماز جماعت، در همان تاریکی برمی گشتند و به خاطر تاریکی دیگران آنها را، و حتی خودشان همدیگر را نمی شناختند.^{۸۸}

ن آثار حضور زنان در مسجد

در متون روایی شیعه و سنی، برای رفت و آمد به مساجد، فواید و آثار فراوان دنیوی و اخروی بیان شده است. از این رو بانوان نیز با رعایت شرایطی که در بخش قبلی گفته شد، می توانند از همه این نتایج و آثار برخوردار باشند.

آثار سازنده و پاداش هایی که برای آمد و شد به مسجد، در روایات آمده، به قدری فراوان است که در روایتی از امام علی علیه السلام هشت مورد آن ذکر شده است.

۱ - پیدا کردن دوستی که در مسیر اطاعت خداوند از وی بهره گیرد.

۲ - فراگیری علم و دانش جدید و سودمند.

۳ - شنیدن سخنی که او را به سوی نیکی رهنمون گردد.

۴ - عقاید خود را با دلیل و برهان، محکم و استوار سازد.

۵ - رحمتی از خداوند که منتظرش باشد.

۶ - سخنی که او را از بدی باز دارد.

۷ - گناهی را از روی شرم و حیا ترك نماید.

۸ - گناهی که در اثر خوف و خشیت آن را ترك کند.^{۸۹}

آثار دیگری هم چون ورود به بهشت،^{۹۰} هم ردیف بودن با مقام و منزلت صدیقان و شهدا و حضور در محفل پیامبر الهی،^{۹۱} شفاعت کننده هشتاد هزار نفر،^{۹۲} طلب آمرزش

⁸⁸ . صحیح بخاری: ج ۱ ، ص ۲۱۱ .

⁸⁹ . من لایحضره الفقیه: ج ۱ ، ص ۲۳۷ ، ج ۷۱۳ ؛ مستدرک الوسائل: ج ۳ ، ص ۲۵۷ ، ج ۳۷۷۲ .

⁹⁰ . دعوات راوندی: ص ۱۰۴ ؛ مستدرک الوسائل: ج ۳ ، ص ۲۶۴ ، ج ۳۷۹۱ .

⁹¹ . مستدرک الوسائل: ج ۳ ، ص ۲۶۵ ، ج ۳۷۹۳ ؛ جامع الاخبار: ص ۷۹ .

⁹² . مستدرک الوسائل: ج ۶ ، ص ۴۴۹ ، ج ۷۲۰۳ .

و دیدار و انس فرشتگان با او در قبر،^{۹۳} نجات از آتش سوزان،^{۹۴} ایمنی از بلا^{۹۵} و صدها اثر کار آمد دنیوی و اخروی که برای حضور در مسجد نقل شده است. با توجه به مجموعه روایات و آیات شریفه درباره مسجد، می‌توان گفت که اگر بانوان با رعایت شرایط در این مکان‌های الهی وارد شوند، می‌توانند از آثار عبادی معنوی، علمی، سیاسی اجتماعی و به ویژه اثرات اخلاقی، روانی و تربیتی مسجد بهره‌مند گردند.

^{۹۳} . وسائل الشیعه: ج ۸ ، ص ۲۸۷ ، ح ۱۰۶۸۱ .

^{۹۴} . علل الشرایع: ج ۲ ، ص ۴۶۶ .

^{۹۵} . من لایحضره الفقیه: ج ۱ ، ص ۲۳۹ ، ح ۷۲۳ .

منابع و مأخذ

- ١ . قرآن كريم.
- ٢ . اختيار معرفة الرجال، الشيخ الطوسي، آل البيت، قم، ١٤٠٤ هـ .
- ٣ . الآداب الطيبة في الاسلام، جعفر مرتضى عاملي، قم، جامعة المدرسين، ١٣٤٢ .
- ٤ . أسد الغابة، ابن اثير، انتشارات اسماعيليان، تهران.
- ٥ . اصول كافي، محمد بن يعقوب كليني، تهران دارالكتب الإسلامية، ١٣٤٥ .
- ٦ . الأمالي، شيخ طوسي، قم، دارالثقافة، ١٤١٤ ق .
- ٧ . بحار الانوار، علامه مجلسي قدس سره، بيروت، مؤسسة الوفاء، ١٤٠٤ هـ ق .
- ٨ . تاريخ كتابخانه های مساجد، محمد مكي السباعي، محمد عباسپور - محمد جواد مهدوي، مشهد، آستان قدس رضوي، ١٣٧٣ ش .
- ٩ . تحرير الوسيلة، الامام الخميني قدس سره، قم، اسماعيليان.
- ١٠ . تذكرة الفقهاء، العلامة الحلي قدس سره، قم، مؤسسة آل البيت لاحياء التراث، ١٤١٤ هـ ق .
- ١١ . تفسير العياشي، محمد بن مسعود عياشي، تهران، علميه، ١٣٨٠ ق .
- ١٢ . تفسير القمي، علي بن ابراهيم القمي، قم، مؤسسة دارالكتاب، ج سوم، ١٤٠٤ هـ ق .
- ١٣ . تفسير نمونه، ناصر مكارم شيرازي و جمعي از دانشمندان، تهران، دارالكتب الاسلامية، ج ٤١ ، ١٣٨٠ ش .
- ١٤ . تفسير نورالتقلين، الشيخ عبد علي بن جمعه العروس الحوزي، قم، اسماعيليان، ج چهارم، ١٤١٢ هـ .
- ١٥ . التهذيب، شيخ طوسي، تهران، دارالكتب الاسلامية، ١٣٤٥ هـ ش .
- ١٦ . ثواب الاعمال، الشيخ الصدوق، رضی، قم، ج دوم ١٣٤٨ ش .
- ١٧ . جامع الاخبار، تاج الدين شعيري، قم، رضی، ١٣٤٢ .
- ١٨ . جواهر الكلام، الشيخ محمد حسن النجفي، قم، دارالكتب الاسلامية، ج اول، ١٤١٢ هـ .
- ١٩ . حج، محسن قرانتي، نشر مشعر، ١٣٧٣ .
- ٢٠ . الخصال، الشيخ الصدوق، تحقيق: علي اكبر غفاري، قم، جامعه المدرسين في الحوزة العلمية.
- ٢١ . الخلاف، محمد بن الحسن الطوسي، قم، مؤسسة النشر الاسلامي، ج اول، ١٤١٧ هـ .

- ٢٢ . *الدروس الشرعية*، الشهيد الأول، قم، مؤسسة النشر الاسلامي، ج اول، ١٤١٢ هـ .
- ٢٣ . *دعائم الاسلام*، نعمان بن محمد تميمي مغربي، مصر، دارالمعارف، ١٣٨٥ هـ ق .
- ٢٤ . *الدعوات*، قطب الدين راوندي، قم، مدرسة الامام المهدي(عج)، ج اول، ١٤٠٧ هـ ق .
- ٢٥ . *رجال النجاشي*، الشيخ ابي العباس احمد بن علي النجاشي الاسدي الكوفي، مؤسسة النشر الاسلامي التابع
- لجماعة المدرسين، قم ج پنجم، ١٤١٦ هـ .
- ٢٦ . *رساله توضيح المسائل*، امام خميني قدس سره.
- ٢٧ . *رساله توضيح المسائل*، آية الله العظمى مكارم شيرازي، مدرسة الامام علي بن ابي طالب عليه السلام، ج دوازدهم، ١٣٨٣ .
- ٢٨ . *سنن ابن ماجه*، محمد بن الحسين بن علي البيهقي، دارالفكر، بيروت.
- ٢٩ . *سنن ابي داود*، سليمان بن الأشعث السجستاني، دارالفكر، بيروت، ١٤٣٠ ق .
- ٣٠ . *السنن الكبرى*، احمد بن الحسين بن علي البيهقي، دارالفكر، بيروت.
- ٣١ . *سيماي مسجد*، رحيم نوبهار، قم، اعتماد، ١٣٧٣ .
- ٣٢ . *صحيح البخاري*، محمد بن اسماعيل بخاري، بيروت، دارالفكر.
- ٣٣ . *صحيح المسلم*، محمد بن مسلم النيشابوري، بيروت، دارالفكر.
- ٣٤ . *صحيحه نور*، مؤسسه تنظيم و نشر آثار امام خميني قدس سره.
- ٣٥ . *الطبقات الكبرى*، محمد بن سعد، بيروت، دارصادر.
- ٣٦ . *العروه الوثقى*، السيد اليزدي، بيروت، مؤسسة الأعلمي، ١٤٠٩ هـ .
- ٣٧ . *علل الشرايع*، الشيخ الصدوق قدس سره، نجف، المكتبة الحيدرية، ١٣٨٦ هـ ، ١٩٦٦ م .
- ٣٨ . *غنائم الايام في مسائل الحلال والحرام*، الميرزا ابوالقاسم القمي، مكتب الاعلام الاسلامي، ج اول، ١٤١٧ هـ ق .
- ٣٩ . *الكافي*، شيخ كليني، تهران، دارالكتب الاسلاميه، ١٣٤٥ هـ ش .
- ٤٠ . *كشف الغطاء*، الشيخ جعفر الغطاء قدس سره، اصفهان.
- ٤١ . *كشف اللثام*، الفاضل الهندي، قم، مكتبة السيد المرعشي، ١٤٠٥ .
- ٤٢ . *كنز العمال في سنن الاقوال والافعال*، المتقي الهندي، بيروت، مؤسسة الرسالة، ١٤٠٩ هـ ، ١٩٨٩ م .
- ٤٣ . *مجمع الزوائد و منبع الفوائد*، نورالدين الهيتمي، دارالكتب العلميه، بيروت، ١٤٠٨ هـ .
- ٤٤ . *مجمع الفائدة و البرهان*، المحقق الأردبيلي، قم، جامعة المدرسين، ١٤٠٩ هـ ق .
- ٤٥ . *مجموعه ورام*، ورام بن ابي فراس، قم، مكتبة الفقيه .
- ٤٦ . *المستدرک الحاكم*، محمد بن محمد الحاكم النيسابوري، دارالمعرفة، بيروت، ١٤٠٦ هـ ق .

- ٤٧ . مستدرك الوسائل، محدث نوري، قم، مؤسسة آل البيت، ١٤٠٨ هـ ق .
- ٤٨ . مستدرك سفينة البحار، شيخ على النمازي الشاهرودي، مؤسسة النشر الاسلامي لجماعة المدرسين بقم المشرقة، ١٤١٩ .
- ٤٩ . مستند الشيعة، المحقق النراقي، قم، مؤسسة آل البيت عليهم السلام لإحياء التراث، ١٤١٥ هـ .
- ٥٠ . مسند احمد، الأمام احمد حنبل، بيروت، دارالفكر.
- ٥١ . المغازي، محمد بن عمر الواقدي، ترجمة محمود مهدوي دامغانى، دانشگاه تهران، چ اول، ١٣٦١ ش .
- ٥٢ . المكارم الاخلاق، ابي نصر الحسين بن الفضل الطبرسي، دارالكتب الاسلامية، ١٣٧٦ .
- ٥٣ . من لا يحضره الفقيه، شيخ صدوق، قم، جامعه مدرسين، ١٤١٣ هـ ق .
- ٥٤ . الميزان فى تفسير القرآن، العلامة السيد محمد حسين الطباطبائي، قم مؤسسة النشر الاسلامي التابعة لجماعة المدرسين.
- ٥٥ . نماز بانوان، عباس عزيزى، صلاة، چ دوم، ١٣٨١ ش .
- ٥٦ . نهاية الاحكام فى معرفة الاحكام، العلامة الحلي، قم، اسماعيليان، چ دوم، ١٤١٠ هـ .
- ٥٧ . نهج الفصاحة، (مجموعه كلمات فصار حضرت رسول صلى الله عليه وآله) ترجمه ابوالقاسم پاينده، انتشارات جاويدان.
- ٥٨ . هداية العباد، السيد الكلبيگاني قدس سره، دارالقرآن الكريم، چ اول، ١٤١٣ .
- ٥٩ . هداية العباد، الشيخ لطف الله الصافى، دارالقرآن الكريم، چ اول، ١٤١٦ .
- ٦٠ . وسائل الشيعة، الحر العاملي، مؤسسة آل البيت عليهم السلام لإحياء التراث، مهر قم، چ دوم، ١٤١٤ هـ ق .